

41. Bükkábrány, VIII. lelőhely (Határ-szeg) (KÖH 75435)

(Borsod-Abaúj-Zemplén megye) U, R, LT, Sza

A Bükkábrány, Bánya XI. lelőhelyet 2011. áprilisában a Miskolci Egyetem Őstörténeti és Régészeti Intézete által, a P. Fischl Klára vezetésével végzett terepbejárások során azonosították a Csincse-patak kb. 250–300 m szélességű árterét Ny-ról kiséző magasparton.

A próba- és megelőző feltárások 2012. június 25-től 2014. február 28-ig tartottak a Herman Ottó Múzeum vezetésével, amelynek során 127 351 m² terület került megnyitásra és 3124 objektumot tártunk fel.

A lelőhely DK-i részén az objektumok döntő többsége a középső neolitikus, korai AVK időszakba sorolható település és temetkezés volt. A település a korszakra jellemző szerkezetet mutatta, illetve kisebb eltéréseket is megfigyelhettünk. Maga a település enyhén ÉNy–DK-i, majdnem É–D-i irányú volt, illeszkedve az itt elhelyezkedő magaslat irányához. A házakat jelző cölöphelyek szintén megközelítőleg É–D irányú sorokat alkottak, jelezve a hosszanti gödrök közé benyúló házak ÉNy–DK tájolását. A cölöphelyek hármass csoportokat alkottak. Ezekben a keskeny, hosszukás alakú agyaggyerő gödrök mindegyikében került elő a házakhoz tartozó leégett házomladék. A temetkezések egy része az agyaggyerő gödrökből, azok közvetlen közeléből, illetve legnagyobb részt a cölöplyukaktól DK-re, a házak bejáratai közelében kerültek elő. A temetkezések mindegyike bal oldalra zsugorított volt, illetve kettő kivételével melléklet nélküliek voltak. A település ÉNy-i részén, az egyik hosszanti gödörben található omladékok szintjén egymás mellé fektetett, derékban félbe vágott, háton elhelyezett csontváz és közvetlenül mellette egy koponya került elő, további rendellenes helyzetű vázakkal.

A lelőhely ÉNy-i részén helyezkedett el egy, a középső rézkori hunyadihalmi csoportba tartozó, nagyobb kiterjedésű, igen intenzív településrészlet. Az objektumok döntő többsége viszonylag nagy méretű, közepes mélységű, kerek gödrökből állt, amelyekből nagy mennyiségű kerámia, állatsont, csont- és kőszerszámok kerültek elő. A településhez egyértelműen kapcsolható házak nem kerültek elő, viszont cölöpszerkezetes építmények nyomai jelentek meg a rézkori gödrök között. Egyetlen nagyobb méretű munkagödör került csak elő, ebben egy rossz minőségű, kismértékben kiégett kemence volt található.

A lelőhely középső, K-i részén további egy, ehhez a korszakhoz sorolható település is előkerült, amely az előbbinél kisebb méretű volt. Az objektumok típusai az előbb említettekhez hasonlóak voltak, a nagy méretű kerek gödrökből itt is nagy mennyiségű leletanyag került elő. Illetve házak itt sem voltak megfigyelhetők, legfeljebb cölöpszerkezetes építmények.

A lelőhely É-i részén, a hunyadihalmi településhez közel helyezkedett el a bodrogkeresztúri kultúra temetője. Ez összesen 35 sírből állt, amelyek nagy része igen rossz állapotban került elő, a csontok nagyon rossz megtartásúak és hiányosak voltak, illetve a sírmellékletek is töredékes állapotban, sérülten maradtak fenn. Leggyakoribb mellékletek a csőtálas edények, nagy méretű tálakok voltak, illetve pattintott eszközök, elsősorban a tűzkőből készített, nagy méretű kések és pengék, amelyek a koponyánál voltak többnyire elhelyezve. Legkisebb számban a rézből készített tárgyak jelentek meg a sírokban: néhány vésőt és egy kartekercs-párt említhetünk ezek között, továbbá egyetlen arany halántékdísz. A halottak zsugorítva voltak, egyetlen sírban volt a halott a hátára fektetve, illetve a kezei a mellkas és a test mellé felhúzva. Ezen temetőn felül további temetkezések is

kerültek elő a két hunyadihalmi település körül. Ezek főként magányosan, illetve kis csoportokban helyezkedtek el. Ezek mindegyike rítusában megfelel a bodrogkeresztúri temető sírjainak.

A késő vaskori, kelta korú objektumok a lelőhely ÉK-i részén voltak megtalálhatóak. A nagy méretű kelta települést kis méretű kerek gödrök és félig földbe mélyített, négyzetes alaprajzú, különböző méretű épületek alkották. Az épületek egymástól elkülönülő csoportokban helyezkedtek el. Minden egyes elkülönülő csoportot lakóépületek és műhelyek alkottak. A lakóépületek kis méretű, téglalap alakú, sekély, cölöpszerkezetes objektumok voltak. Ezzel szemben a műhelyként azonosított objektumok négyzetes alakúak, ugyancsak cölöpszerkezetesek, viszont nagyobb méretűek és mélyebbek voltak. A műhelyek eltérő funkciókat tölthettek be. Az egyik padlószintjén nagy mennyiségű grafitos salak került elő, illetve a közeléből a humuszolás során egy igen nagy méretű grafitömb jelentkezett. A műhelyek nagyobbik csoportját alkották a kemencével ellátott földbémélyített épületek. A kemencéknek különböző típusait tudtuk megfigyelni. Leggyakoribb a kerámialapozással és rostéllyal ellátott, az épületekhez kívülről csatlakozó, a rostély alatt kényszerített kemencék voltak. Egy esetben az épület falába mélyítve került elő egy kerámialapozás nélküli, de ugyancsak kényszerített kemence. További egy esetben megfigyeltünk épülethez nem kapcsolódó, különálló, nagy méretű, földfelszínre épített, valószínűleg edényégető kemence platniját és alapozását. Ennek közelében került elő egy kemencebokorként értelmezhető objektumegyüttes. Ebben az esetben két kemence egy nagy méretű gödörbe nyílt. Ez utóbbi munkagödörként funkcionált, alján nagy mennyiségű, az égetés során sérült edény töredéke került elő.

Az objektumok döntő többsége a XI. lelőhelyen a császárkorhoz volt köthető. A terület É-i részén található magaslaton helyezkedett el a nagyobb méretű szarmata település. Ennek túlnyomó része méhkas alakú tároló gödrökből állt, néhány kemencével, hamusgödörrel és füstlőgödörrel. Kerültek elő továbbá földbe mélyített házak, kivétel nélkül cölöpszerkezetesek voltak. Ezek a méhkas alakú gödrökhöz hasonlóan kevés leletanyagot tartalmaztak.

A terület ÉK-i részén került elő egy nagy méretű szarmata temető 60 sírja, amelyek nagy része jól azonosítható sorokban helyezkedett el. A sírok keltezését nagyban nehezíti, hogy nagy részüket nem sokkal az eltemetés után kirabolták. A temetkezési szokások közül kiemelkedőek a körárok sírok, de feltártunk egy kettős temetkezést, továbbá egy kővel kirakott sírt is.

A XI. lelőhely D-i részén, egy kisebb homokdomb alkotó kiemelkedésen helyezkedett el egy kisebb szarmata temető 27 sírja, amelyből ötöt árokkerettel láttak el. Sírsorok itt nem figyelhetők meg, viszont a nagyfokú rablottság ellenére maradtak fenn bolygatatlan sírok is, amelyek alapján a temető a 2. sz. végére, a 3. sz. elejére keltezhető.

A szarmata korszakhoz tartozó településrészletek mind méretükben, mind intenzitásukban és funkciójukban is elkülönültek. A XI. lelőhely ÉNy-i részében edényégető kemencék formájában jelentkezett egy kisebb fazekaskörzet, továbbá a lelőhely D/DK-i zónájában egy kovácműhelyhez tartozó objektumokat tártunk fel. A kovácműhely zónájának csupán néhány objektumát tudtuk feltárni, mivel egy része kitermelés alá került a feltárás előtt. A fennmaradt objektumokat gödrök alkották, de magát a műhelyt nem sikerült lokalizálni. Ezen gödrökben nagy mennyiségű, több kg súlyú vassalak, illetve vastöredék került elő, melyek egy része alkotta a kovács szerszámkészletét. Ezek között voltak lyukasztók, árok, kések, ékek, illetve egy

hidegvágó eszköz is. A készlet további része 2 öntötégely volt. A vastárgyakon és -töredékeken kívül számottevő bronztöredék is került elő, nagy méretű javított és szegecselt bronzedények szétvágott és feldolgozásra váró darabjai, illetve feldarabolt római érmek is. Nyilván ezek szolgáltak nyersanyagként tárgyak öntéséhez. A fémmegmunkáló műhelyhez tartozó zónából előkerült egy germán típusú térdfibula, illetve egy vasból készült firma alakú mécses is.

A lelőhely középső részét Ny–K-i irányban metszi a kutatás által az 1960-as években lokalizált erődítésrendszer, a Csörsz-árok egyik külső vonala. Ez a bánya egész területén végighúzódik, sánc része Vatta és Bükkábrány települések határvonalát képezi, így viszonylag jó állapotban fennmaradt ezen a területen. Ennek köszönhető, hogy a mezőgazdasági munkák által megkímélt sánc alatt 6. a kora rézkori tiszapolgári kultúrához sorolható temetkezés került elő. A XI. lelőhelyen összesen 10 szelvény megnyitására került sor a Csörsz-árok területén.

Munkatársak: Bačkai István, Bárdos Nándor, Bíró László, Farkas Gábor, Füzesi András, Kovács Ferenc, Gucsi László, Nagy Gergő, Sike Barnabás, Simon József.

KALLI ANDRÁS – K. TUTKOVICS ESZTER

42. Csanádpalota, Dávid-halom (KÖH 42867, 81503, 81505) (Csongrád megye) LT, Sza, A, Á, Ú, I

A Csanádpalota település É-i határában lévő célkitermelő hely megvalósítása kapcsán, a bánya területén állt két halom 2012. évi állapotfelmérését, valamint 2013-as elhordásuk régészeti megfigyelését is a Móra Ferenc Múzeum végezte. (A két halom területét magába foglaló lelőhely megelőző feltárását 2013-ban Gulyás Gyöngyi és Gallina Zsolt végezték, az erről szóló jelentést ld. alább.)

A helyszínt állapotfelmérés céljából 2012. november 26-án kerestük fel. A kiváló látási viszonyok ellenére a halmok felületén és az itt húzódó hát területén felszíni régészeti leletanyagot (településnyomokat) nem észleltünk. A halmokat megtekintettük és fényképes dokumentációt készítettünk róluk.

Dávid-halom III (Csanádpalota 184. lelőhely) (KÖH 81505) 2012. évi állapot: Eredeti relatív magassága: 2 m. Eredeti tszf. magassága 98,0 m. Átmérői 95 és 55 m. Számos 18–19. századi kéziratos, majd későbbi nyomtatott térkép jelöli, névvel is – Homok-halom, Dávid-halom – vagy párjával együtt a *colles* (halmok) megjelöléssel, mely egyértelműen mesterséges eredetéről vall. Csanádpalota É-i szélétől ÉÉNy-ra 3,27 km-re található, egy természetes, ÉK–DNy-i irányú partidűne-sorozat legmagasabb pontján. Tőle 90 m-re ÉK-i irányban ugyancsak található egy halom. Az első térképek már szántóterületként ábrázolják. Korábbi (18. századi) Homok-halom neve az alatta húzódó alapkőzet anyagára (homok) utal, a későbbi (19. századi) Dávid-halom név személynévi eredetű. D-i felének jelentős részét már korábban elbányászták, itt egy mélyebb teknő tapasztalható. Oldalait körben a munkagépek nagyon lekoptatták, nagy területen már teljesen az alatta futó partba simul. Csúcsán 1961-ben háromszögletes betonpontot állandósítottak, e körül gyomos fűszegély található, itt rókakotorék és a rókák által megbolygatott (kitermelt) föld nyomai tapasztalhatók. Egyéb részeit szántóföldként hasznosítják. Annak ellenére, hogy felszínét legalább 220 éve folyamatosan művelik, még mindig a szűkebb környék legjelentősebb kiemelkedésének számít, meghatározó eleme a tájnak.

Névtelen halom (Csanádpalota 183. lelőhely, Csanádpalotai-tanyák, Kriván Lajos-tanya) (KÖH 81503): 2012. évi állapot: Eredeti relatív magassága: 0,8 m. Eredeti tszf. magassága 96,8 m. Átmérői 55 és 40 m. Több 18–19. századi kéziratos térkép jelöli, mindegyik név nélkül. Csanádpalota határában, a Dávid-halomtól 90 m-re ÉK-re található. Az első térképek már szántóterületként ábrázolják, a második katonai felmérés pedig ÉK-i oldalában tanyát tüntet fel. Teljes felszíne szántó. A hosszú évek mezőgazdasági művelése és az egykor oldalában állt tanya erősen lekoptatták felületét; ennek ellenére alakja még viszonylag jól kivehető, kúpszerű.

2013. július 11–22. között lehumuszták a halmok talajrétegét, melyet azonban a mezőgazdasági művelés és az erózió már korábban egyébként is erősen elvékonyított (mindössze 20–25 cm vastagságú volt).

Az ÉK-i, névtelen halom területén mindenhol 19–20. századi tanyajelenségek voltak megfigyelhetők, melyek legalább 10 különböző objektumhoz köthetők (nagy méretű gödrök, gabonásvermek, karámárok). A jelenségek elsősorban az ÉNy-i és É-i oldalon sűrűsödtek. Betöltésük kevert föld volt, és már a humuszos cserépedények, pléhkanna, tégladarabok, üvegtörmelék).

A Dávid-halom É-i felét lehumuszták, D-i felét pedig rétegesen elszedték, hogy a metszetből kirajzolódjanak az egykori bolygatások nyomai. A megfigyelés során egyértelművé vált, hogy a D-i oldalt homokbányászás céljából már korábban teljesen elhordták, a központi részt pedig az itt 1,5 m mélységben elhelyezett háromszögletes pont állandósításának munkálatai pusztították el. A megmaradt részeket az alapkőzetig a rókák kotorékai járták át, teljesen megbolygatva az eredeti felhordási szintet. A rókajaratokban, valamint a korábbi bányászás nyomaként rengeteg recens leletanyag került felszínre (tégladarabok, műanyagpalack, locsolócső-darab, stb.).

A várakozásokkal ellentétben, a halmokban régészeti jelenségeket nem, csak modern kori (recens) antropogén és természetes eredetű objektumokat (tanyai bolygatások, bányászás, mérőpont-állítás, rókakotorékok stb. nyomait) tapasztaltunk. Mivel a halmok – előzetes ismereteink, a térképek és a geomorfológiai megfigyelések alapján – egyértelműen mesterséges, régészeti korú eredetről vallanak, a központi temetkezések hiányát az újkori bolygatások negatív hatásaival magyarázzuk. A halmok felhordott anyagát az intenzív szántóföldi művelés és az ezzel együtt járó erózió az elmúlt évszázadok során szintén folyamatosan pusztította, így alakjuk már egyre kevésbé érvényesült.

Munkatársak: Haraszi László, Szabó Dénes Kristóf, Szarka József régész, Trogmayer Mónika régésztechnikus.

BEDE ÁDÁM

Dávid-halom (KÖH 42867): A Csanádpalota II. homokbánya, 100. lelőhely fő gerincét egy markánsan kiemelkedő, pleisztocén eredetű, ÉK–DNy-i irányú, homokból álló dombvonulat adja, melynek két legmagasabb pontját alkotja két halom, közte a DNy-on levő Dávid-halom.

A II. homokbányában 2013 nyarának közepén megkezdődött a homok kitermelése az M43-as autópálya alapjába. A munkálatok kezdeti fázisát, amely a korábban meghatározott régészeti területen kívül kezdődött meg, időszakos régészeti szakfelügyelet kísérte, melyet Bede Ádám és Haraszi László (Móra Ferenc Múzeum) látott el. (Bede Ádám jelentését a